Wąsek, D., i Gilski, M. (red.). (2026). *Leksykon polskich apologetów i teologów fundamentalnych*. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, s. 5–8.
https://doi.org/10.15633/9788383701769.00

Wstęp

Kompleksowa refleksja nad polską kulturą intelektualną byłaby niepełna, gdybyśmy zatrzymali się jedynie na dziejach literatury, filozofii i nauki. Biorąc bowiem pod uwagę uwarunkowania historyczne, konieczne wydaje się uwzględnienie również wkładu teologów, którzy przez kolejne wieki uczestniczyli w międzynarodowych i krajowych debatach, odpowiadali na pytania o religię, ale także o prawdę, status poznania rozumowego, naturę człowieka i jego miejsce w zmieniającym się świecie. Wśród nich szczególną rolę odgrywali apologeci, a w czasach nam bliższych teolodzy fundamentalni. To oni podejmowali dialog z pojawiającymi się prądami intelektualnymi, odkryciami nauk przyrodniczych, przemianami społecznymi i kulturowymi, a także innymi religiami i wyznaniami chrześcijańskimi. Nie tylko prowadzili polemiki z przeciwnikami myśli katolickiej, ale również dzielili się swoim sposobem rozumienia świata, szukając w doktrynie i tradycji chrześcijańskiej wiarygodnej i inspirującej odpowiedzi na najważniejsze pytania egzystencjalne. Co najmniej w kilku przypadkach były to osoby, które kształtowały oblicze zarówno Kościoła w Polsce, jak i Kościoła powszechnego oraz rozwiązywały dylematy wiernych w skali europejskiej.

Paradoksalnie, wielu autorów – którzy przez wieki współtworzyli polskie środowiska naukowe, formowali kolejne pokolenia duchownych i świeckich myślicieli oraz podsuwali pomysły kierunkujące politykę eklezjalną i państwową – zostało zapomnianych, a ich nazwiska nie pojawiają się w katalogach polskich humanistów. Nierzadko ich dzieła wciąż czekają na tłumaczenia z języka łacińskiego lub nowe wydania, a niektóre zachowały się jedynie w spuściznach archiwalnych. Brak też opracowania, które ukazałoby rozwój polskiej apologetyki jako spójnej historii myśli od średniowiecznych mistrzów aż po współczesnych twórców i realizatorów programu teologii fundamentalnej. Niniejszy leksykon aspiruje do wypełnienia tej luki i przywrócenia tym sztandarowym postaciom należnego im miejsca w polskiej humanistyce i teologii.

W zamyśle autorów ta książka nie jest więc jedynie zbiorem biografii, ale fascynującą podróżą przez siedem wieków zmagań polskiej teologii i filozofii z najtrudniejszymi pytaniami o sens wiary, strukturę Kościoła i miejsce chrześcijaństwa w kulturze. Od mroków wielkiej schizmy zachodniej, przez burzę reformacji, aż po wyzwania współczesnego sekularyzmu i ateizmu polscy myśliciele katoliccy podejmowali trud uzasadniania nadziei, która w nich jest (por. 1 P 3, 15). Leksykon ilustruje ewolucję postaw teologicznych od średniowiecznej apologii jedności, w której twórcy tacy jak Mateusz z Krakowa czy Piotr Wysz budowali zręby europejskiego koncyliaryzmu, aż po nowożytną apologetykę totalną i personalistyczną, w której wiara jawiła się jako wartość angażująca całą ludzką kondycję i egzystencję.

Analizując poszczególne postaci, możemy dostrzec główne filary apologetycznego myślenia. Po pierwsze, widzimy polską teologię jako mozaikę złożoną z kamyków pochodzących z różnych ośrodków naukowych – od średniowiecznego Krakowa, ówczesnego bastionu *via communis*, po szkoły lwowską, lubelską i warszawską, które rewolucjonizowały metodologię badań nad wiarygodnością Objawienia. Po drugie, czytelnik odnajdzie tu sylwetki tytanów pióra, jak choćby Stanisława Hozjusza, którego *Konfesja polska* stała się podręcznikiem ortodoksji w całej Europie, czy Piotra Skargi, łączącego kaznodziejstwo, a nawet sakramentologię, z budowaniem jedności narodowej. Po trzecie, tacy apologeci jak Marian Morawski czy Stefan Pawlicki w sposób inspirujący prowadzili dialog religii z nauką i kulturą, wchodząc w polemiki z darwinizmem, materializmem czy pozytywizmem, a tym samym ukazując wiarę i rozum jako dwie drogi do tego samego celu, jakim jest poznanie prawdy. Po czwarte, teolodzy pokroju Edwarda Kopcia czy Mariana Ruseckiego kompetentnie przeprowadzają nas od apologetyki skoncentrowanej na obronie przed „wrogami chrześcijaństwa" do nowoczesnej teologii fundamentalnej, opartej na świadectwie i budowaniu wiarygodności Kościoła w dialogu nawet z tymi, którzy prezentują niechrześcijański światopogląd.

Ze strukturalnego punktu widzenia leksykon ma układ chronologiczny, a jego główni bohaterowie zostali usystematyzowani według dat urodzenia. Uwzględniliśmy tylko nieżyjących już teologów. Podzieliliśmy treść na cztery części. Każda z nich składa się z wprowadzenia w sytuację historyczną, religijną i filozoficzną epoki oraz z biogramów głównych apologetów działających wtedy na ziemiach polskich. W kilku przypadkach opracowanie poświęcone apologecie nie znalazło się w części, na którą wskazywałaby data jego urodzenia, ale w kolejnej, z uwagi na to, że okres największej jego aktywności sytuował go w późniejszym kontekście.

Poszczególne hasła zostały opracowane według jednolitego, trzyczęściowego schematu. Najpierw zaprezentowany został kontekst biograficzno-bibliograficzny, z którego można wydobyć kluczowe elementy życiorysu apologety oraz jego zasadnicze dzieła mieszczące się w interesującej nas przestrzeni. Drugi obszar nazwaliśmy warsztatem twórcy i obejmuje on przede wszystkim analizę zagadnień formalnych i metodologicznych. Trzecia część to prezentacja głównych wątków apologetycznych. Zależało nam na zachowaniu takiej struktury, by umożliwić łatwe porównywanie autorów reprezentujących różne epoki i różne style uprawiania apologii, a jednocześnie uchwycić ciągłość rozwoju polskiej myśli teologicznej. Wewnętrzne podziały w ramach tych bloków oraz proporcje między nimi mogą się jednak różnić z uwagi na różnorodność materiału źródłowego i specyfikę poszczególnych postaci. Treść każdego opracowania dopełnia wybrana bibliografia i streszczenie anglojęzyczne.

Leksykon jest dziełem zbiorowym, a wkład w jego kształt mają badacze reprezentujący czołowe polskie ośrodki akademickie. Są wśród nich eksperci z zakresu teologii fundamentalnej i dogmatycznej, historii Kościoła, filozofii i historii idei, jest to więc praca interdyscyplinarna. Opracowania powstawały równolegle z kwerendami archiwalnymi, specjalnymi konferencjami naukowymi i konsultacjami eksperckimi, co zaowocowało dziełem syntetycznym, ale i kompleksowym oraz w pewien sposób oryginalnym i unikalnym, prezentującym w jednym miejscu dziedzictwo naukowe, które przez długi czas pozostawało rozproszone w bibliotekach i trudno dostępnych wydawnictwach.

Publikacja jest wynikiem projektu *Filary polskiej apologetyki i teologii fundamentalnej*, realizowanego dzięki finansowemu wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki w module *Dziedzictwo narodowe*. Zgodnie z założeniami projektu nie chodziło tylko o krytyczne opracowanie twórczości apologetów, ale również o popularyzację ich dorobku. Choć oddawane do rąk czytelników dzieło stanowi najważniejszy rezultat intelektualnych zmagań autorów, wyniki badań nad polską apologetyką i teologią fundamentalną są prezentowane również w przestrzeni cyfrowej. Służy temu portal https://apologetyka.upjp2.edu.pl, który jest internetowym centrum projektu. Na tej stronie dostępna jest między innymi elektroniczna wersja leksykonu z podsumowaniami w formie audio, zapisy konferencji naukowych towarzyszących wymianie myśli, sprawozdania z warsztatów oraz książki i artykuły, które wykonawcy projektu publikowali na kanwie prowadzonych analiz. Tam także można poznać autorów poszczególnych biogramów, ich dorobek i zainteresowania badawcze oraz

dane kontaktowe. Portal ma charakter otwartego repozytorium wiedzy i jest największą w Polsce bazą materiałów poświęconych historii apologetyki i teologii fundamentalnej. Dzięki niemu leksykon nie jest zamkniętym przedsięwzięciem, ale częścią większej inicjatywy naukowej, otwartej na dalszy rozwój badań nad jednym z najciekawszych obszarów polskiej myśli teologicznej.

Ufamy, że wpisując swoje intelektualne, a czasem również duchowe poszukiwania w drogi prezentowanych tutaj autorów, dużo łatwiej zrozumiemy, jak na przestrzeni wieków chrześcijaństwo w naszym kraju definiowało swą tożsamość, jak diagnozowało kryzysy współczesności i wskazywało ścieżkę religijnego odrodzenia. W tym laboratorium myśli będzie można sprawiedliwiej ocenić zachowawczość niektórych i odwagę innych w zmaganiach z dylematami danych czasów, kontekstualność historycznych rozwiązań teologicznych, a może nawet korzenie dzisiejszej specyfiki Kościoła w Polsce oraz pewnych postaw rodzimych katolików.